

---

## БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

---

УДК 343.3.7 (477)

**Р. О. Мовчан**

доцент кафедри конституційного,  
міжнародного і кримінального права  
Донецького національного  
університету імені Василя Стуса,  
канд. юрид. наук, доцент

### ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

*Ключові слова: злочин, земля, земельні ресурси, земельні відносини, кримінальна відповідальність.*

Стаття 14 Конституції України проголошує, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Реалізація цього конституційного положення значною мірою залежить від здатності держави створити ефективний механізм протидії земельним правопорушенням. Ураховуючи ж те, що земельне законодавство не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів таких правопорушень, у переважній своїй більшості заходи боротьби з порушниками земельного законодавства знаходять своє відображення у нормах інших галузей, зокрема, в приписах кримінального законодавства.

Разом з тим аналіз практики застосування відповідних кримінально-правових заборон засвідчує їхню невисоку ефективність, що не в останню чергу пояснюється відсутністю належних теоретичних розробок питань кримінальної відповідальності за земельні злочини<sup>1</sup>, зокрема, й спеціальних праць, присвячених аналізу поняття «злочини у сфері земельних відносин».

Окремі аспекти цієї проблематики досліджувались такими науковцями, як Я. О. Дякін, Т. О. Коваленко, А. М. Мірошніченко, О. О. Пенязькова, Т. Б. Саркісова, І. С. Тальянчук, А. М. Шульга. Водночас невирішеними й досі залишаються низка важливих та гостро дискусійних у науці кримінального права питань теоретичного характеру, пов'язаних із визначенням поняття та ознак зазначених вище злочинів.

*Метою цієї статті є формулювання науково обґрунтованого визначення поняття «злочини у сфері земельних відносин».*

---

<sup>1</sup> Поняття «земельні злочини» у науковій літературі нерідко розглядається як синонімічне щодо поняття «злочини у сфері земельних відносин». Тому, для уникнення постійних повторювань, у цій статті вони також будуть вживатися паралельно як такі, що мають однаковий зміст.

## БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

---

Для досягнення поставленої мети перш за все необхідно встановити зміст поняття «земельні відносини».

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) земельні відносин – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Щоправда, наведене законодавче трактування було піддане справедливій критиці з боку фахівців у галузі земельного права.

Зокрема, В. І. Андрейцев із цього приводу зазначає, що таке визначення земельних відносин є некоректним і неповним, позбавляє можливості їх адекватного і реального втілення, оскільки воно може бути застосоване тільки до однієї групи відносин – відносин права власності на землю [1, с. 14]. У подібному руслі висловлюються і деякі інші науковці, відмічаючи, що аналіз ст. 2 ЗК України свідчить про те, що закон фактично обмежує коло земельних відносин лише відносинами власності на землю, які є важливою, проте лише фрагментарною частиною системи земельних відносин, не враховуючи при цьому цілий ряд інших суспільних земельних відносин: відносини із охорони та відтворення земель, здійснення управління у сфері земельних відносин, застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення тощо [2, с. 15].

З урахуванням продемонстрованих недоліків законодавчого визначення земельних відносин стає очевидним, що, незважаючи на свій нормативний характер, воно навряд чи може бути взято за основу у цьому дослідженні. Тому в пошуках більш прийняттого розуміння аналізованого поняття варто звернутись до відповідних теоретичних розробок представників земельно-правової доктрини.

Зокрема, не ототожнюючи земельні відносини із відносинами власності на землю, Б. В. Єрофеев включає до їхнього змісту не лише відносини з приводу володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, але й з приводу державного регулювання земельних відносин [3, с. 22].

Лаконічне, але змістовне визначення досліджуваного поняття наводить А. М. Мірошниченко: земельні відносини – це відносини, що пов'язані із використанням, охороною та відтворенням землі [2, с. 15].

У визначенні, запропонованому О. Г. Бондаром, наголос робиться на демонстрації особливостей правового статусу та усієї багатогранності функцій землі а, відповідно, – і земельних відносин, під якими пропонується розуміти вольові суспільні відносини з приводу землі як основного національного багатства, як особливого об'єкта речових та зобов'язальних прав, як об'єкта та засобу господарювання і здійснення інших видів суспільної діяльності та як об'єкта державного управління й охорони [4, с. 82].

Між тим найбільш чітко і структуровано зміст земельних відносин зумів відобразити В. В. Носік, котрий виділив чотири умовних складових останніх та визначив предмет земельного права як врегульовані нормами та методами земельного, приватного, публічного права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами у процесі: 1) здійснення права власності на землю Українського народу; 2) державного і самоврядного регулювання земельних відносин; 3) виконання заходів з охорони і раціонального використання землі як основного

національного багатства; 4) захисту суб'єктивних земельних прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, територіальних громад, держави [5, с. 181].

Аналіз юридичної літератури засвідчує, що при дослідженні пов'язаного із земельними відносинами поняття «злочини у сфері земельних відносин» науковці подекуди не виправдано ігнорують продемонстроване багатоманіття змісту земельних відносин, зводячи його лише до однієї з якоїсь зазначених сфер.

Зокрема, Я. О. Дякін відносить до злочинів у сфері земельних відносин лише ті «склади, які як безпосередній об'єкт передбачають право володіти, користуватися та розпоряджатися землею» [6, с. 151]. І це при тому, що сам автор відмічає, що земля та земельні відносини виступають безпосереднім об'єктом не лише в злочинах, які порушують право власності на землю (ст. 197-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України)), а й у злочинах екологічної спрямованості (ст. 239 КК України), пов'язаних із господарюванням (ст. 254 КК України) та навіть тих, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365, 366 КК України та інші). У зв'язку з цим – навіть залишаючи поза увагою спірність положень про визнання землі «об'єктом» злочину та віднесення злочину, передбаченого ст. 254 КК України, до злочинів, пов'язаних із господарюванням, – можна констатувати непослідовність позиції дослідника із цього питання.

На думку А. М. Шульги, земельними злочинами слід вважати ті суспільно небезпечні діяння, які посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів [7, с. 206]. На відміну від Я. О. Дякіна, котрий робив акцент на відносинах щодо володіння, користування та розпорядження землею, А. М. Шульга взагалі не згадує про такий об'єкт земельних злочинів, як відносини власності на землю. Та паралельно з цим криміналіст висловлює судження, які, як і у попередньому випадку, жодним чином не кореспондуються із пропонованим ним же розумінням земельних злочинів і фактично визнають неповність останнього. Мова йде про те, що до системи земельних злочинів названий автор включає не лише злочини, передбачені статтями 239, 239-1, 239-2, 252 та 254 КК України, більшість з яких, справді, можна вважати такими, що вчиняються «у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів», а й самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК України) – діяння, антисуспільна спрямованість якого жодним чином не пов'язана з названою сферою [8, с. 90]. Цей факт усвідомлює і сам А. М. Шульга, констатує, що на відміну від інших земельних злочинів, при вчиненні самовільного зайняття земельної ділянки порушуються відносини у сфері земельної власності.

Чи не найбільш повне та точне визначення земельного злочину запропоноване Т. О. Коваленко, котра трактує його як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природної якості земельних ділянок та ґрунтів, яке вчинене суб'єктом злочину [9, с. 157]. На відміну від попередніх, наведене тлумачення, по-перше, враховує той факт,

## БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

---

що в результаті вчинення злочинів у сфері земельних відносин можуть бути порушені як відносини, що гарантують права на землю, так і відносини, які забезпечують охорону, раціональне використання та відтворення земельних ресурсів, а по-друге, кореспондується з приписами Основного Закону нашої держави (ст. 13), адже в ньому згадується не лише про права та законні інтереси юридичних та фізичних осіб, територіальних громад та держави, а й про Український народ.

Утім, незважаючи на загалом схвальне ставлення до наведеного тлумачення, все ж потрібно відзначити, що за такого розуміння земельних злочинів до них мали б бути віднесені не лише «спеціальні», а й так звані «загальні» склади пов'язаних із земельними відносинами злочинів (статті 190, 364, 366 КК України тощо), які хоча й можуть, але далеко не завжди супроводжуються посяганням, власне, на земельні відносини. Тому є підстави вважати, що запропоноване Т. О. Коваленко визначення радше придатне для характеристики не поняття «злочини у сфері земельних відносин», а ширшого за змістом поняття «злочини, пов'язані із земельними відносинами».

Однією з основних причин недосконалості зазначених визначень земельних злочинів є те, що їхні автори не в повній мірі дотримувались логіко-методологічної процедури визначення понять, зокрема, не завжди враховували зміст категорії «поняття», а також вимоги, які висувуються до дефінування.

У спеціальній літературі, присвяченій загальнотеоретичній характеристиці юридичної термінології, вказується, що основною формою юридичних визначень є прийом через зазначення найближчого роду і видової відмінності (*definitio fit per genus proximum et differentiam specificam*), який полягає в тому, що відшукується найближчий рід для поняття, що визначається, і відмітні ознаки, які має лише цей вид предметів і які відсутні у всіх інших видів предметів, що входять до цього найближчого роду [10, с. 72–73]. Відповідно до цього зазначається, що поняття – це форма мислення: що охоплює сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки або *виокремлення* будь-якого предмета (або класу предметів) [11, с. 61]; в якій відбито істотні і *відмітні* ознаки окремого предмета або класу однорідних предметів [12, с. 26]. Основу ж дефінування складають такі логічні операції, як *диференціювання* – розумова операція, заснована на *виокремленні* істотних властивостей предмета й відвертанні від інших, неістотних, та *узагальнення* – розумова операція, заснована на виділенні загальної істотної ознаки, властивості, якості, що дозволяє розглядати той чи інший предмет як елемент певного класу, виду [13, с. 95].

Проаналізувавши наведені доктринальні підходи до трактування поняття «злочини у сфері земельних відносин», можна констатувати, що їхні автори здебільшого використовували лише метод узагальнення, і навпаки – певним чином ігнорували таку логічну операцію, як диференціювання. У підсумку це призвело до того, що відповідні визначення «злочинів у сфері земельних відносин» не відповідають чи не головному своєму призначенню – не вказують на ті *відмітні, істотні* ознаки, які дозволяють *виокремити* земельні злочини серед інших груп (подекуди суміжних) злочинів. Адже самої лише вказівки на

всі сфери суспільних відносин, які можуть бути порушені в результаті їхнього вчинення, недостатньо для відображення сутності і специфіки відповідної категорії злочинів.

З урахуванням сказаного, визначення земельних злочинів неодмінно має містити посилання на «стрижневу», відмітну, найбільш істотну ознаку, яка чітко орієнтуватиме на те, що в результаті вчинення *будь-якого злочину* названої групи *завжди* порушуються земельні відносини, і таким чином дозволить відмежувати ці суспільно небезпечні посягання від інших злочинів, лише пов'язаних із земельними відносинами. Подібна конкретизація антисуспільної спрямованості злочинів у сфері земельних відносин може бути досягнута лише за рахунок вказівки в їхньому визначенні на предмет відповідних посягань, яким мають визнаватися тільки передбачені земельним законодавством об'єкти земельних відносин – землі, земельні ділянки та ґрунти.

*Таким чином, враховуючи всі наведені вище положення, можна запропонувати таке визначення досліджуваного поняття: злочини у сфері земельних відносин – це злочини, які посягають на земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, а також встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, і предметом яких можуть виступати лише передбачені законодавством об'єкти земельних відносин (землі, земельні ділянки та ґрунти).*

Перспективним напрямом подальшого дослідження має стати визначення системи злочинів у сфері земельних відносин.

- 
1. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України. Актуальні проблеми практичної теорії. 2-ге вид., випр. К.: Знання, 2007. 445 с.
  2. Мірошниченко А. М. Земельне право України: Підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
  3. Земельное право России: учебник для академического бакалавриата / Б. В. Ерофеев; под науч. ред. Л. Б. Братковской. 15-е изд., перераб. и доп. М.: «Юрайт», 2018. 496 с.
  4. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2005. 222 с.
  5. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
  6. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
  7. Шульга А. М. Загально-теоретична парадигма визначення земельних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 205–208.
  8. Шульга А. М. Особливості кримінально-правової охорони земельних ресурсів. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [22 травня 2015 р., м. Харків]. МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х.: ХНУВС, 2015. С. 90–91.
  9. Коваленко Т. О. Кримінально-правова охорона землі як власності українського народу: дефекти правового регулювання. *Плебологічний вимір актуальних проблем у сфері*

## БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

---

*органів місцевого самоврядування в Україні як європейській державі.* Четверта Всеукр. наук.-практ. конф., 20 травня 2011 р.: матеріали доповідей і виступів. Відп. за випуск М. І. Скригонюк. К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 4. С. 154–160.

10. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцелал та ін.; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2015. 336 с.

11. Ушаков Е. В. Введение в философию и методологию науки: учебник. Москва: Издательство Экзамен, 2005. 528 с.

12. Гетманова А. Д. Логика: учебник для студентов пед. вузов. Москва: Высш. шк., 1986. 288 с.

13. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.